

**VARAŽDINSKO “DRUŽTVO NARODNO” – PRVA HRVATSKA
NARODNA ČITAONICA (1838.-1848.)**

THE NATIONAL SOCIETY OF VARAŽDIN – THE FIRST CROATIAN
PUBLIC LIBRARY (1838.-1848.)

Ivančica Jež

Poslijediplomski studij hrvatske povijesti

Filozofski fakultet Zagreb

ivancica.jez@skole.hr

UDK / UDC 027.9(497.5Varaždin)”18”

Pregledni rad / Review

Primljeno / Received: 26. 3. 2009.

Sažetak

Problemi vezani uz osnivanje i djelovanje prvoga nacionalnog društva u preporodnom razdoblju na hrvatskom prostoru, varaždinskog “Društva narodnog”, prvoga hrvatskoga nacionalnog društva tema je ovog rada koji je ujedno i pokušaj prikaza društvenih, političkih i kulturnih kretanja u Varaždinu krajem osamnaestog i u prvoj polovici devetnaestog stoljeća. Rad se temelji na arhivskoj i tiskanoj građi koja se odnosi na osnivanje i djelovanje varaždinske Čitaonice u preporodnom razdoblju i tekstovima koji su bili publicirani povodom obljetnica njezina utemeljenja.

Ključne riječi: nacionalni pokret, ilirski pokret, narodna čitaonica, Varaždin, 19. stoljeće

Summary

Problems related to the establishment and operation of the first national society in the national revival in the area, The National Society of Varaždin, the first Croatian public library is the subject of this paper which also attempts to view social, political and cultural movements in the late 18th and the first half of 19th century in Varaždin. This paper is based on archived and printed materials related to the establishment and operation of the public library in Varaždin in the national revival and on articles that were published on the occasions of anniversaries of its founding.

Keywords: national movement, Illyrian movement, public library, Varaždin, 19th century

I. UVOD

U vrijeme kada je Francuska revolucija istaknula načelo nacije, na prostoru srednje Europe nisu postojale društveno političke strukture koje bi mogle afirmirati zamisao o naciji kao homogenoj političkoj zajednici svih građana. U takvim okolnostima jedini mogući nacionalno integracijski okvir djelovanja bio je “jezično-kulturni” (srednjoeuropski) model nacionalne ideologije u kojem čitaonice postaju najraniji i najrašireniji oblici nacionalnih pokreta usmjereni na razvoj moderne nacionalne svijesti.¹

Varaždin je u prvoj polovici devetnaestog stoljeća predstavljao sredinu stoljetne tradicije “kajkavskog horvatstva”, sa snažnim njemačkim utjecajem, koji se očitovao u uporabi njemačkog jezika kao sredstva komunikacije društvene elite. Stoga je u preporodnoj etapi nacionalno integracijskih postupaka važno pratiti pojavu istaknutih pojedinaca prosvjetiteljskoga usmjerenja, čije je djelovanje bilo motivirano prvenstveno nacionalnom idejom – zahtjevom za afirmacijom i standardizacijom narodnog, tj. kajkavskog jezika. Zbog značaja svoje djelatnosti u obrani i očuvanju hrvatskog identiteta, možemo ih nazvati “pretečama” preporoda. Tu su ulogu imali kajkavski književnici prve polovice devetnaestog stoljeća: Anton Rožić² (1787.-1848.), Tomaš Mikloušić³ (1767.-1833.), Jakob Lovrenčić⁴ (1787.-1842.), Franjo Strehe⁵ (1777.-1841.), Matija Jandrić⁶ (1778.-1828.) i dr.

Velike zasluge za razvoj preporodnog pokreta u Varaždinu pripadaju Gimnaziji, obrazovnoj ustanovi koja je razvijala poseban odnos prema narodnom jeziku, književnosti i povijesti. U tom kontekstu možemo promatrati “Perve temelje dačkog jezika za početnike vu domorodnom van dani po Antonu Rosich” iz 1821.⁷ Također, između 1820. i 1830., među učenicima Gimnazije nalazimo jezgru budućega Ilirskog pokreta: Dragutina Rakovca, Antuna Nemčića, Ivana Kukuljevi-

¹ Stančić, Nikša. Hrvatska nacija i hrvatski nacionalizam u 19. i 20. stoljeću. Zagreb : Barbat, 2002. Str. 27-42. Anderson, Benedict. Nacija : zamišljena zajednica. Zagreb : Školska knjiga, 1990. Str. 42-50.

² O Antonu Rožiću vidi u: Znameniti i zaslužni Hrvati. Zagreb : August Cesarec, 1990. Str. 231.

³ Tomaš Mikloušić bio je jedan od rijetkih svećenika u varaždinskom kraju koji se odazvao pozivu biskupa Maksimilijana Vrhovca iz 1813. na skupljanje narodnog blaga. Šimunić, Ljerka. Varaždin početkom 19. stoljeća. // Gimnazija – SC Gabrijel Santo 1636-1986 / Varaždin : Savjet SC “Gabriel Santo”, 1986. Str. 17-25.

⁴ Lovrenčićevo djelo “Petrica Kerempuh iliti čini i življenje prokšenog”, tiskano u Varaždinu 1838., doživjelo je čak deset izdanja. Šurmin, Đuro. Povijest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb : Tiskara i naklada knjižare L. Hartmana, 1898. Str. 142-145.

⁵ Franjo Strehe, prevodilac i organizator predstava sjemenišnog teatra na Kaptolu. Njegovi prijevodi s njemačkog i francuskog jezika predstavljaju dokaz bogatstva, zrelosti i vitalnosti kajkavskoga jezičnog medija. Leksikon hrvatskih pisaca. Zagreb : Školska knjiga, 2000. Str. 674.

⁶ Matija Jandrić, dramatičar i crkveni pisac. Njegov prijevod Goldonijeve komedije “Il vero amico” doživio je niz kazališnih izvedbi. Isto. Str. 305.

⁷ Znameniti i zaslužni Hrvati. Str. 231.

ća Sakcinskog i Ljudevita Gaja.⁸ Za razvoj preporodnog pokreta u Varaždinu važan je drugi Gajev boravak u tom gradu (rujan 1832. – kolovoz 1833.) kada je kod odvjetnika Ignjata Ruseka obavljao odvjetničku praksu.⁹ Upravo je u tom razdoblju Gaj privodio kraju oblikovanje vlastitog modela hrvatske nacionalne integracijske ideologije (spoznaje o naciji i jeziku kao biti nacije, vlastitu varijantu kollarevske ideje o kulturnoj slavenskoj uzajamnosti) za koji mu je bio potreban afirmativni pristup najbližih suradnika i prijatelja. Prve pozitivne reakcije na pokretanje “Novina Horvatzkih” došle su iz Varaždinske županije (3. 12. 1832.), Magistrata (15. 12. 1832.) i crkvenih krugova s motivacijom da bi takve novine trebale biti prvenstveno sredstvo za očuvanje narodnosti i jezika te za unapređenje i podizanje nacionalne kulture.¹⁰ Prema Ljudevitu Vukotinoviću, preporodnu jezgru u Varaždinu činili su: Metel pl. Ožegović, Ivan pl. Kukuljević, vlastelin Švagelj, Nikola pl. Košćec, Škender pl. Šimončić, Petar pl. Horvat, Mavro pl. Hinković, Stjepan Car, Tomo Blažek, Gabriel Egersdorfer i Kazimir Jelačić.¹¹ Iz navedenog je vidljivo da se hrvatsko plemstvo uključivalo u preporodni pokret, da je, vezano uz još uvijek vladajući staleški sustav, bilo nositelj političke borbe u staleškim političkim ustanovama, županijskim skupštinama i Saboru unoseći elemente identiteta “nationis croaticae” u rani hrvatski nacionalizam.

II. ČITAONICE – PRVA NACIONALNA DRUŠTVA PREPORODNOG POKRETA

Budući da “... sva slavjanska braća napreduju u veleslavnoj stazi narodne izobraženosti, samo mi Iliri nemamo osim Matice u Pešti jošte nijednog narodnog društva”,¹² preporodna je jezgra, na Gajev poticaj, razmatrala mogućnost pokretanja čitaoničkog pokreta. Naime, u okolnostima, kada su se nacionalna društva osnivala teško, najkorisniji i jedini mogući oblik udruživanja bile su čitaonice. Jedan od razloga njihova utemeljenja nalazimo u činjenici da se dopuštenje za njihovo osnivanje moglo dobiti relativno brzo, odobrenjem gradske uprave, bez ugarskog ili austrijskog odugovlačenja, a ujedno su bila organizacijska središta preporodnog pokreta. Na samom početku preporodnog razdoblja, čitaonice su osnivane na gospodarski i socijalno najrazvijenijem području hrvatskoga integra-

⁸ Gaj je bio varaždinski gimnazijalac u razdoblju od 1821. do 1826., a stanovao je kod ljekarnika Aleksandra Haltera u Gospodskoj ulici. Nije učio mađarski jezik, a u katalogu je upisan kao “Croata Krapinensis”. Filić, Krešimir. Povijest Varaždinske gimnazije. // Spomenica Varaždinske gimnazije 1636-1936 / Varaždin : Tiskara Svobodine “Narodne tiskare”, 1937. Str. 75.

⁹ Horvat, Rudolf. Povijest grada Varaždina. Varaždin : HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i grad Varaždin, 1993. Str. 293.

¹⁰ NSK, Korespondencija Ljudevita Gaja, R 4702b; Horvat, Josip; Ravlić, Jakša. Pisma Ljudevitu Gaju. // Građa za povijest književnosti hrvatske, knjiga 26 / Zagreb : JAZU, 1956. Str. 56.

¹¹ Vukotinović, Ljudevit. Uspomene na godine 1833-1835. // Narodne Novine. Tečaj 51, br. 275 (30. XI. 1885.).

¹² Gaj, Ljudevit. Nekoja društva slavjanska kao sredstva narodne izobraženosti. // Danica Ilirska. Tečaj 2 (30. VII. 1836.).

cijskog središta: Varaždinu, Karlovcu i Zagrebu. Poseban osvrt stoga zaslužuje prva čitaonica na ovim prostorima – varaždinsko “Društvo narodno”.

Sredinom siječnja 1838. bio je upućen javni “Poziv” svim domoljubima, tj. “Književne Narodnosti podupirateljah” da pristupe u “Društvo narodno”.¹³ U ovom, domoljubljem nadahnutom proglassu, izražena je nada da će svaki iskreni domoljub, po uzoru na tradiciju većine europskih naroda koji su već afirmirali svoje jezike i nacionalne književnosti, svim sredstvima nastojati doprinijeti jednom cilju – izgradnji narodnog jezika i književnosti. Vezano uz ondašnje materijalne, društvene i političke okolnosti, ostvarenje tog cilja bilo je moguće jedino utemeljenjem društva koje će “... naj više Slavjanskih, bolje sebi srodnih, Novinah, najmre Ilirskih i Serbskih, kakono i Českkih, koje jur zato, što Pravopis Ilirski na mesto Nemačkih pismenah iz čistog, Rodoljubja poprimiše, velu cenu zasluže, deržati, pa i Dela, koja se Slavjanstva, a najpače Ilirskog, če tikati Naroda, bila Jezikom, kojem mu drago, pisana, pokupovati, i svakomu slučaju po redu oglašenja na stanoviti broj danah na čitati vandavati...”¹⁴ Autorstvo “Poziva” pripisuje se Metelu pl. Ožegoviću (1814.-1890.), velikom bilježniku Varaždinske županije. Međutim, akcija ne bi uspjela bez Osnivačkog odbora koji su činili: Henrik Hergović, Antun Račić, Mihailo Košćec, Samuel Bužan, Pavao Manhardt, Josip Vidnjević i Tomo Blažek. Novoosnovano Društvo imalo je svoje službene prostorije na prvom katu kuće prof. Tome Jelišeka na današnjem Franjevačkom trgu br. 6, sve do preseljenja u kazališnu zgradu 1873.¹⁵ U “Pozivu” je bio određen i godišnji “prinesak” (članarina) za članstvo, a iznosio je najmanje dvije forinte po svakom članu, što je onemogućivalo pristup širim slojevima stanovništva.

Iz navedenog je vidljivo da je novoutemeljeno Društvo u početku imalo skroman čitalački okvir. Također, pripadnici preporodne jezgre u Varaždinu bili su upoznati s idejama ilirizma: ilirsko ime, domoljublje, jezičnost kao temelj nacionalne posebnosti i slavenska uzajamnost. Ugled, domoljublje i organizacijske sposobnosti učinili su Metela pl. Ožegovića vođom varaždinskih preporoditelja. Međutim, neprijeporne zasluge u osnivanju i djelovanju Društva imali su pojedini gimnazijski profesori koji su svojom erudicijom, prosvjetiteljskim usmjerenjem i domoljubljem snažno utjecali na oblikovanje nacionalne svijesti mlade građanske inteligencije.

¹³ “Poziv” je sačuvan u izvorniku i izložen u Gradskoj knjižnici i čitaonici Metel Ožegović u Varaždinu. Interpretaciju teksta “Poziva”, ali bez dublje povijesne analize, nalazimo u radovima Vande Milčetić koji su publicirani povodom obljetnica utemeljenja Čitaonice: Milčetić, Vanda. Osnivanje Ilirske čitaonice u Varaždinu. // Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice “Metel Ožegović”/ Varaždin : Gradska knjižnica i čitaonica “Metel Ožegović” 1(1995.), 4; Milčetić, Vanda. Jubilej kojim se ponosim – dvanaest decenija Gradske knjižnice. // Varaždinske vijesti. God. 14, br. 634 (24. IV. 1958.) Njezinu interpretaciju preuzeo je Marijan Kraš u članku: Kraš, Marijan. Neka poglavlja djelovanja Ilirske čitaonice u Varaždinu i njezin razvitak prema suvremenoj knjižnici. // Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću / ur. Bruno Dobrić. Pula : Sveučilišna knjižnica, 1996. Str. 9-20.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Milčetić, Vanda. Osnivanje Ilirske čitaonice u Varaždinu. // Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice “Metel Ožegović” / Varaždin : Gradska knjižnica i čitaonica “Metel Ožegović” 1(1995.), 4.

Da je “Društvo Narodno” pobudilo znatan interes Varaždinaca, doznajemo iz pisma Dragojla Kušlana, upućenog Ljudevitu Gaju 23. 2. 1838., u kojem ga je s ushićenjem obavijestio o osnivanju i radu “narodnog Društva Citatelj”.¹⁶ Samo mjesec dana nakon utemeljenja, Društvo je brojilo više od 80 članova, među kojima su se nalazili ugledni pripadnici političkog i gospodarskog života grada Varaždina, a isticali su se u novčanim priložima i donacijama knjiga. Takvim donacijama i godišnjom članarinom od 2 forinte u srebru, prikupljeno je preko 200 forinti što je, očigledno, bilo nedostatno za potrebe.¹⁷

Na sastanku Ravnateljstva bila su donijeta prva neslužbena pravila Društva:

- Cilj “narodnog Društva Citatelj” je da se “...Novine, Časopisi, nemanje knjige u kojem mu dragu Jeziku pisane samo Sveslavjansko knjižestvo slišajuće pokupe”, a u svrhu promicanja “slavo-ilirskog jezika”, književnosti te ostalih stvari koje se odnose na narodnu stvar.
- Čitaonica će u prvo vrijeme, zbog nedostatka novaca primati samo “...Novine Ilirske, Serbske i Južno-Severne Listove (Ost und West Blatter)”, ali je izražena nada da će, s vremenom, pribaviti i ostale slavenske časopise.
- Novinama će biti priloženi „Rečoslovník“ od Stullia i „Slovníce“ od Babukića i Berlića.
- U Čitaonici će postojati dva “Protocola”, tj. zapisnika. Prvi će biti abecedni popis članova, a uz ime svakog člana bit će priložen poseban list papira koji će služiti za notiranje posuđenih knjiga. U drugi zapisnik, knjigu utisaka, svaki će član upisivati svoje prijedloge radi svrhovitijeg djelovanja, a o korisnim sugestijama raspravljat će Ravnateljstvo.
- Sastanci Ravnateljstva održavat će se svakog 15-og u mjesecu, u 4 sata poslije podne, a na njima će se raspravljati o problemima tekućeg poslovanja.
- Dnevni poslovi Čitaonice zahtijevat će stalno zapošljavanje bilježnika, zaduženog za nabavu i blagajnika, ali zbog nedostatka novca te će poslove obavljati članovi Ravnateljstva, svaki tjedan prema ranije utvrđenom redoslijedu.¹⁸

Kušlan se u pismu osvrnuo i na stanje knjižnog fonda, koji je nastao uglavnom donacijama imućnijih članova pa je od Gaja zatražio popis knjiga koje bi Čitaonica trebala nužno posjedovati.¹⁹ Analizom navedenog teksta vidljivo je nastojanje preporoditelja da prilagode varaždinskim prilikama uvjete korištenja i način rada čitaonice s kojima su, vjerojatno, došli u doticaj u velikim državnim središtima – Beču, Grazu, Pragu i Pešti. Također, zamjetan je vrlo brz napredak novoosnovanog društva. Naime, Čitaonica je za samo mjesec dana djelovanja prešla uske čitalačke okvire, služeći u prvo vrijeme samo za čitanje novina i časo-

¹⁶ NSK, R 4702b, Korespondencija Ljudevita Gaja; Horvat, Josip; Jakša Ravlić. Nav. dj. Str. 124.

¹⁷ Isto.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

pisa, te dobrovoljnim donacijama u novcu i knjigama postala prva javna posudbena knjižnica na ovim prostorima.

O utemeljenju Čitaonice raspravljalo se i na partikularnoj skupštini Varaždinske županije, održanoj 15. 3. 1838. Tada su zastupnici odobrili Ravnateljstvu da se svakog 15-og u mjesecu, u 4 sata poslije podne, može sastajati u manjoj županijskoj dvorani radi rasprave i dogovora o svojem poslovanju.²⁰ Tim odobrenjem nastojali su se preduhitriti mogući napadi protivnika ilirizma jer se takvi skupovi u službenim županijskim prostorijama, bez izričitoga dopuštenja javne oblasti, nisu mogli održavati.

Pokretanjem pitanja položaja narodnog jezika u gradskim i županijskim tijelima vlasti, razvoja nacionalne kulture, prosvjećivanja puka, podizanja pučkih škola i dr., varaždinska Čitaonica prerasla je u organizacijsko središte preporodnog pokreta. Na poticaj Henrika Hergovića, profesora prvoga gramatičkog razreda varaždinske Gimnazije, u školskoj godini 1838./39. održavana su vrlo posjećena predavanja gramatike narodnog jezika.²¹ Gotovo se na svakom saboru Čitaonice upozoravalo na nužnost prosvjećivanja puka. U Hrvatskoj, zemlji na periferiji srednjoeuropskog razvoja, s visokim udjelom seoskog stanovništva unutar sveukupne socijalne strukture (oko 85 posto), taj je problem bio još izraženiji. Stoga je dobrovoljnim prilozima utemeljena glavnica kojom su se trebali podmiriti troškovi sastavljanja i tiskanja priručnika za potrebe pučkih škola.²² Glavni poticatelj ovih nastojanja bio je Metel pl. Ožegović koji se i osobno obvezao da će doživotno izdvajati godišnji prilog od 20 forinti u srebru kao pomoć učenicima pučke škole u Beli.²³

Najprivlačniji način širenja narodnog jezika, posebno među mlađim ljudima, bilo je kazalište. Stoga je unutar Čitaonice, osobitim zalaganjem dr. Innocencija Ferka, pokrenuto utemeljenje ilirskog kazališta. Unatoč amaterizmu, odigrane predstave su zbog šaljivog i domoljubnog karaktera pobudile vrlo velik interes Varaždinaca, naznačivši blagu prekretnicu u društvenom životu Varaždina koji je počeo poprimati nacionalno obilježje.²⁴

Novo razdoblje u radu varaždinske Čitaonice nastalo je utemeljenjem srodnog društva u Zagrebu 26. 6. 1838., na poticaj grofa Janka Draškovića, ujedno i njezinoga prvog predsjednika, koja je s vremenom nazvana Ilirska čitaonica te je ubrzo postala koordinacijsko središte čitavoga čitaoničkog pokreta u Banskoj Hrvatskoj.²⁵

²⁰ Državni arhiv Varaždin (dalje DAVŽ), Dvorana, Čitaoničko društvo Varaždin, De Objectis Litteralis.

²¹ Filić, Krešimir. Nav. dj. Str. 87-88.

²² Danica Ilirska. Tečaj 4, br. 21 (26. V. 1838.)

²³ Ilirske Narodne Novine. Tečaj 4, br. 74 (18. I. 1838.)

²⁴ Radi se o igrokazima: "Stepko Šubić ili Bela IV u Horvatskoj", "Naš Fricek" i "777". Danica Ilirska. Tečaj 7, br. 19 (8. V. 1841.); Danica Ilirska. Tečaj 7, br. 27 (3. VII. 1841.)

²⁵ Ravlić, Jakša. Ilirska čitaonica u Zagrebu. // Historijski zbornik 16, 1(1963), 161-163.

II. 1. "OSNOVA" ČITAONICE U VARAŽDINU IZ 1839. GODINE

U prisutnosti uglednika grada Varaždina i Varaždinske županije, sredinom veljače 1839. održan je veliki sabor varaždinske Čitaonice na kojem je izabrano novo Ravnateljstvo²⁶ i jednoglasno prihvaćena "Osnova" (pravila) koju je sastavio profesor Hergović:

- I. "Naredni predsjednik ima ravnateljstvo svaki mesec jedan put osobno sazvati u čitaonicu.
- II. U sastanke pozivlju se i drugi čitaonice sučlanovi, koji dojiti mogu i hote. Ovi imadu pravo svojega menja izustiti. Na njihove savete i predloge mora se također obzir imati. Njim će se objaviti vreme sastanka svagda jedan dan prie sa snamenjem, koje će se u čitaonici najti.
- III. Ravnateljstvo ima oblast upravitelju sva ona naložiti, koja se tiču koristi čitaonice.
- IV. Između ravnateljah mora se najmanje petero u sastanak dojti, za da se što zaključiti može. Ovih imena treba da se u zapisnicu zabilježe.
- V. Sabori će se na godinu dva puta deržati, naime u vreme obćenoga var-medjinskoga sabora, gde se sva zaključiti mogu kao u sastancih. U ovih mora bilježnik sve zaključke pervašnjih sastankah pročitati (u sastancih svagda samo poslednjeg sastanaka). Saborah i sastanakah zaključki moraju se u zapisnicu zapisati, dokazati se takodjer ima, jesu li poslednji zaključki sveršeni.
- VI. U saborih blagajnik ima predložiti račune, od kojih se pismeno odrešiti ima.
- VII. U saborih, ako je od potrebe, izabrat će se novo ravnateljstvo.
- VIII. Knjiga željah "Wunschbuch" mora uvek u čitaonici otvorena biti, u koju svaki sučlan upisati može s podpisom svoga imena, što umi, da jest najkorisnie za dobro čitaonice, knjižnice ili obćem narodnosti, da se u sledećem sastanku ili saboru predstaviti bude moglo.
- IX. Knjige i novine po izminutnom vremenu u čitaonici mogu se dati sučlanovom na ladanje na tjedan danah. Toga radi čuvar će biti u čitaonici svaki dan posle podne od četvrte do pete ure, da takve van dade i zabilježi.
- X. Od knjižnice moraju se dva ključa pribaviti, jedan za čuvara, drugi za bilježnika.

²⁶ Ravnateljstvo Čitaonice u Varaždinu, izabrano na općem saboru 15. II. 1839. godine, činili su: 1. ravnatelj *naredni*: Franjo Rizman – gradski sudac; 2. ravnatelj *izvaredni*: Metel pl. Ožegović – veliki bilježnik Varaždinske županije; 3. *predsednici*: Nikola Radočaj – *oberstar*, Samuel Bužan – veliki sudac Varaždinske županije, Maksimilian Ivčić – *nadzornik tridesetnicah*, Josip Sinković – županijski blagajnik, Ivan Gvozdanović – pravnik i vrhovni gradski bilježnik, Franjo Kupak – gradski odvjetnik, Juraj Fabek – vjeroučitelj u narodnim učionicama; 4. upravitelj čitaonice: Mihailo Košćec – gradski blagajnik i pravnik; 5. bilježnik: Henrik Hergović – gimnazijski profesor; 6. blagajnik: Josip Vidnjević – gradski blagajnik; 7. računovođa: Vjekoslav Matačić – županijski računovođa; 8. čuvar knjižnice: Janko Marić – učitelj. Ilirske Narodne Novine. Tečaj 5, br. 18 (2. III. 1839.)

XI. Mladeži kr. mestnoga gimnazijskoga učiteljem, prevrednim sučlanom Henrikom Hergovićem, koga velike zasluge o razvitku narodnosti putem naučanja obćenom su pohvalom primite, podelita već pri sloboda čitaonicu polaziti i po izminutnoj uri ilirskog podučanja onde u njegovom pribitju knjige ilirske čitati, jest i u napredak potvrđena.

XII. Svi društva poslovi imaju se samo u ilirskom jeziku voditi.”²⁷

Analizom iznijete “Osnove” možemo vidjeti da je veliki sabor varaždinske Čitaonice iz 1839. označio prekretnicu u njezinu radu. Prvo razdoblje neizvjesnosti je prošlo, Čitaonica je dobila potpunu upravnu strukturu, a njezini članovi, mahom ugledni građani Varaždina i Varaždinske županije, visoko pozicionirani u gradskim i županijskim službama, uvelike su olakšavali realizaciju pokrenutih inicijativa. Zbog velikog interesa i oduševljenja za predavanja gramatike “ilirskog” jezika koja su se u Gimnaziji stalno odvijala već drugu godinu, varaždinskim gimnazijalcima je čl. XI. “Osnove” ponovno potvrđen već ranije dopušten slobodan dolazak u Čitaonicu i čitanje “ilirskih” knjiga. Čitaonica je i dalje veliku pažnju posvećivala gimnazijskim učenicima i njihovom napretku u “ilirskom” jeziku i literaturi. Na njezinu izvanrednom saboru u veljači 1841. bilo je zaključeno da se nagrade siromašni učenici koji su pokazali odlično poznavanje “ilirskog” jezika i književnosti.²⁸

Podstrek u zagrebačke Ilirske čitaonice iz veljače 1842., da se po uzoru na Maticu češku u Pragu i Maticu srpsku u Pešti, utemelji Matica ilirska – Društvo jezika i pismenosti ilirskog s osnovnom zadaćom tiskanja knjiga i časopisa na “ilirskom” jeziku, spremno se odazvala varaždinska Čitaonica s donacijom od 50 forinti u srebru.²⁹ Prema čl. 4. “Osnove Matice ilirske”, varaždinska Čitaonica, kao jedan od utemeljitelja, stekla je pravo na jedan besplatan primjerak svih manjih knjiga koje će se troškom Matice izdati te pravo na umanjenje cijene za 50 posto svih većih izdanja.³⁰

II. 2. ČITAONICA U VARAŽDINU ZA VRIJEME POLITIČKIH BORBI 1840-ih GODINA

Razvitak političkih prilika 1840-ih godina kao posljedice stranačkih sukoba i mađarskih pritisaka na hrvatsku autonomiju, odrazio se na djelovanje varaždinske Čitaonice. Na redovitom saboru Čitaonice, održanom u studenom 1842. Franjo Rizman, ravnatelj Čitaonice, iznio je tri temeljna cilja njezina djelovanja: standardizacija hrvatskoga književnog jezika, buđenje nacionalne svijesti i uvođenje hrvatske nacije u “red plemenitih i europskih naroda”.³¹ Odlučno je odbacio

²⁷ Isto.

²⁸ Ilirske Narodne Novine. Tečaj 7, br. 21 (13. III. 1841.)

²⁹ Grad Varaždin i Varaždinska županija odbacili su navedeni poticaj uz opravdanje da je pokrenut bez zakonske osnove. Smičiklas, Tadija. Matica hrvatska : od godine 1842 do godine 1892. Zagreb : Matice hrvatska, 1892. Str. 6. Ilirske Narodne Novine. Tečaj 8, br. 39 (14. V. 1842.)

³⁰ DAVŽ, Dvorana, Čitaoničko društvo Varaždin.

³¹ Ilirske Narodne Novine. Tečaj 8, br. 95 (26. XI. 1842.); Ilirske Narodne Novine. Tečaj 8, br. 96 (30. XI. 1842.)

optužbe o tajnoj protuaustrijskoj djelatnosti, rusofilstvu, nepodobnosti “ilirskog” imena da zamijeni hrvatsko, slavonsko i dalmatinsko ime te je objasnio da je “ilirsko” ime samo sredstvo za postizanje kulturnog zajedništva svih Južnih Slavena, a ne zataja i odbacivanje hrvatskog imena.³² Time je odasлана i jasna poruka pripadnicima starih društvenih struktura, vezanih uz kajkavsko “horvatstvo” koji su odbacivali ilirsku ideologiju temeljenu na širem hrvatstvu i južnoslavenskoj kulturnoj zajednici. Upravo je štokavština, kao osnovica nacionalnoga književnog jezika bila teško prihvaćana u varaždinskom kraju, tradicionalnomu kajkavskom govornom području.

I Metel pl. Ožegović, “izvanredni” predsjednik Čitaonice, također je odbacio sve optužbe o navodnoj tajnoj protuaustrijskoj djelatnosti iliraca jer je svaki iskreni domoljub imao samo jedan cilj: “...da pod dično vladajućom kućom austrijskom ustavno slobodu našu sačuvamo i u svakom obziru i duhu sadašnjeg veka primereno napredujemo!”³³ Kao glavnu svrhu postojanja Čitaonice istaknuo je: iznošenje povijesne istine i pravednost narodne stvari. Ona je tu svrhu, prema Ožegoviću, mogla ispuniti samo izdavanjem književnih djela na narodnom jeziku o vlastitom trošku prema primjeru Matice ilirske. Stoga je predložio sljedeće: osnivanje odbora koji bi odlučivao koja će se djela o vlastitom trošku izdati, nabavku knjiga i časopisa koji bi služili našoj “narodnoj stvari”, reviziju financijskog poslovanja, razmatranje potrebe za promjenom službenih prostorija i biranje novog ravnateljstva.³⁴ Tijek zbivanja velikog sabora Čitaonice pokazuje da je ona, u vrijeme političkih previranja, postala sjedište Ilirske stranke, a njezini su sabori korišteni kao politička tribina na kojoj se iznosio stranački program.

Da se stvari oko Čitaonice nisu dobro odvijale, doznajemo iz dopisa tiskanog u “Ilirskim Narodnim Novinama” 13. 8. 1842. u kojem je autor usporedio zagrebačku Ilirsku čitaonicu, koja je posjedovala vrijedne književne novitete, s varaždinskom koja pak “...izvan starih valcerah od 13 godina, nekoliko svezakah od Schillera, dvanaest košarah hrane nebeske od Schlossnigga i toliko tucetah almanakah – ništa izvorniega nedobiva”.³⁵ U tom pravcu mogu se protumačiti Ožegovićevi zahtjevi za reviziju financijskog poslovanja Čitaonice, preispitivanje zakupa službenih prostorija i promjenu članova Ravnateljstva jer dotadašnje nije dovoljno doprinijelo ostvarivanju zadanih ciljeva.³⁶ Ipak, čini se da navedena zbivanja nisu utjecala na osipanje članstva jer je krajem 1842. Čitaonica imala preko 140 članova.³⁷

Zabranom ilirskog imena u siječnju 1843., za čitaonice su nastupili teški trenuci. Kao središta nacionalnih aktivnosti u brojnim hrvatskim gradovima, prven-

³² Ilirske Narodne Novine. Tečaj 8, br. 96 (30. XI. 1842.)

³³ Isto.

³⁴ Isto.

³⁵ Ilirske Narodne Novine. Tečaj 8, br. 65 (13. VIII. 1842.)

³⁶ Ilirske Narodne Novine. Tečaj 5, br. 18 (2. III. 1839.); Ilirske Narodne Novine. Tečaj 8, br. 96 (30. XI. 1842.)

³⁷ Ilirske Narodne Novine. Tečaj 8, br. 95 (26. XI. 1842.)

stveno na kulturnom, ali sve više i na političkom planu, bile su izložene napadima i pritiscima političkih protivnika. Koliko je stanje bilo ozbiljno, svjedoči sjednica zagrebačke Ilirske čitaonice, održana 27. 7. 1843. u prisutnosti izaslanika iz Varaždina i Karlovca koji su pozvani radi usklađivanja rada triju čitaonica u obrani njihove opstojnosti kao organizacijskih središta preporodnog pokreta.³⁸ U tom kontekstu možemo tumačiti novi, službeni naziv varaždinske Čitaonice – “Narodna Varaždinska Čitaonica” kojim se izbjeglo svako povezivanje s ilirizmom. Čitaonica je djelovala pod ovim nazivom do 1853. godine.

Unatoč svim problemima, i preporodni pokret u Varaždinu postigao je prvi veliki politički uspjeh. Naime, 17. 11. 1845. na velikoj skupštini Varaždinske županije pročitani su zaključci s posljednjeg zasjedanja Hrvatskog sabora na hrvatskom književnom jeziku.³⁹

II. 3. “NARODNE VARAŽDINSKE ČITAONICE UREDBE” (PRAVILA) IZ 1847.

“Narodne Varaždinske Čitaonice Uredbe” (pravila) i njima pridodan “Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice” iz 1847. godine, prvi su sačuvani izvorni dokumenti koji se odnose na samo djelovanje Čitaonice u Varaždinu od njezina utemeljenja početkom 1838. godine.⁴⁰ Analizom “Uredbi” može se uočiti da one uglavnom slijede već iznijetu “Osnovu” iz 1839. godine, osim u čl. 9. i čl. 14. Upravo su navedeni članci “Uredbi” najbolji pokazatelji teških političkih prilika u kojima je djelovala Narodna čitaonica u Varaždinu. Čl. 9. bila je određena glavna zadaća svakog člana Čitaonice, a zahtijevala je “...nove sučlanove priijimati, takove zabilježiti i budućem saboru ili sastanku predložiti.”⁴¹ Dakle, na općim saborima ili na sastancima ravnateljstva odlučivalo se o mogućem učlanjenju novih članova jer se moralo voditi računa o njihovoj političkoj pripadnosti.

Čl. 14. Čitaonica je bila stavljena pod zaštitu grada Varaždina. Ovo pravilo je nastalo kao posljedica političkih previranja u Varaždinu jer je očigledno i sam opstanak Čitaonice došao u pitanje.

Uvidom u “Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice” iz 1847. vidljivo je da je Čitaonica imala ukupno 135 članova. Počasni status među članstvom imao je Mirko Lentulaj, veliki župan Varaždinske županije. Pažljivom analizom “Imenoslova” mogu se zamijetiti članovi Gradskog magistrata, pojedini županijski službenici i namještenici, brojni varaždinski trgovci i pripadnici plemićkog staleža (grof Janko Drašković, barun Metel Ožegović i grof Juraj Oršić). Zanimljivo je članstvo triju žena, varaždinskih “ilirki”: Marije Horvat, Rozalije Groff i Ljuboslave Višak.⁴²

³⁸ Ravlić, Jakša. Nav. dj. Str. 199-200.

³⁹ Novine horvatsko-slavonsko-dalmatinske. Tečaj 11, br. 54 (19. XI. 1845.)

⁴⁰ DAVŽ, Dvorana, Narodne Varaždinske Čitaonice Uredbe; Imenoslov G.G. Sučlanovah Narodne Varaždinske Čitaonice, Čitaoničko društvo Varaždin.

⁴¹ DAVŽ, Dvorana, Čitaoničko društvo Varaždin, Narodne Varaždinske Čitaonice Uredbe.

⁴² Isto.

Revolucionarna previranja 1848., zaoštavanje ugarsko-hrvatskih odnosa i ubrzane pripreme za ugarsko-hrvatski rat dodatno su opteretili ionako složene političke prilike u Varaždinu. Borbe između mađarona i narodnjaka postale su dio gradske svakodnevice. Stanje je dodatno otežavala blizina hrvatsko-ugarske granice, tj. mogućnost nesmetane mađaronske agitacije koja se širila iz Čakovca, snažnoga mađaronskog uporišta. Stalni pritisci na Varaždinsku županiju dosegli su vrhunac u travnju 1848. godine. Iz pisma Ljudevita Ferenca, gradskog bilježnika, upućenog Ljudevitu Gaju u svibnju 1848., doznajemo da su se prilike u Varaždinu iz temelja promijenile. Svoje duboko razočaranje i nemoć izrazio je u jednoj rečenici: “Duh domovine nestaje, prokleta nemština u magjarizam pretvorena započe vladati.”⁴³

Takav razvoj događaja iz temelja je potresao Narodnu čitaonicu u Varaždinu. Politički sukobi i ratna psihoza utjecali su na pojačano političko razdvajanje među njezinim članovima, što je izazvalo brojna istupanja iz Čitaonice, čime je bio doveden u pitanje njezin opstanak.⁴⁴ Već spomenuti Ljudevit Ferenc još je 23. 6. 1848. u pismu obavijestio Ljudevita Gaja da je i sam predsjednik “Narodne varaždinske čitaonice”, Franjo Rizman, istupio iz nje i prešao na mađaronsku stranu.⁴⁵

III. ZAKLJUČAK

Narodna čitaonica u Varaždinu, utemeljena 15. I. 1838., prvo je nacionalno društvo u Hrvatskoj u preporodnom razdoblju hrvatske nacionalne integracije. Nastala je u Varaždinu koji je, uz Zagreb, predstavljao najrazvijenije urbano središte Banske Hrvatske. U samom je početku djelovala kao “narodno Društvo Citateljah”, ali je ubrzo postala organizacijsko središte nacionalnog preporoda u Varaždinu. Shvaćajući potrebe svoga naroda i vremena, okrenula se rješavanju gorućih problema širega varaždinskog područja: promicanju narodnog jezika na svim područjima rada i života, razvoju nacionalne kulture, gospodarskom stanju, prosvjećivanju puka i dr. Brigom za odgoj i obrazovanje gimnazijskih učenika u narodnom duhu postavljeni su temelji nacionalnog usmjerenja varaždinske Gimnazije koja će krajem 19. i početkom 20. stoljeća postati središte pravaškog pokreta u Varaždinu. Takvim nastojanjem Čitaonica je potaknula razvoj nacionalnih kulturnih i društvenih ustanova grada Varaždina – Gradskog kazališta, Gradskog muzeja te različitih socijalnih i kulturnih udruga, postavši nositelj kulturne i znanstvene tradicije te nacionalnog identiteta sve do naših dana.

⁴³ Horvat, Josip; Jakša Ravlić. Nav. dj. Str. 152-153.

⁴⁴ Iz dostupne arhivske građe nije moguće utvrditi točan broj članova Čitaonice tijekom 1848. Međutim, djelomične obavijesti, predvečerje mađarsko-hrvatskog rata i blizina moguće bojišnice omogućuju nam, s određenom sigurnošću, stvaranje zaključka o dubokoj krizi navedene ustanove.

⁴⁵ Isto. Str. 151.

LITERATURA

- Anderson, Benedict. Nacija : zamišljena zajednica. Zagreb : Školska knjiga, 1990.
- Filić, Krešimir. Povijest Varaždinske gimnazije. // Spomenica Varaždinske gimnazije 1636-1936 / Varaždin: Tiskara Svobodine “Narodne tiskare”, 1937.
- Horvat, Rudolf. Povijest grada Varaždina. Varaždin : HAZU Zavod za znanstveni rad – Varaždin i grad Varaždin, 1993.
- Kraš, Marijan. Neka poglavlja djelovanja Ilirske čitaonice u Varaždinu i njezin razvitak prema suvremenoj knjižnici. // Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću / ur. Bruno Dobrić. Pula : Sveučilišna knjižnica, 1996. Str. 9-20.
- Leksikon hrvatskih pisaca. Zagreb : Školska knjiga, 2000.
- Godišnjak Gradske knjižnice i čitaonice “Metel Ožegović” / Varaždin : Gradska knjižnica i čitaonica “Metel Ožegović” 1(1995.)
- Ravlić, Jakša. Pisma Ljudevitu Gaju. // Građa za povijest književnosti hrvatske, knjiga 26 / Zagreb : JAZU, 1956., 56.
- Smičiklas, Tadija. Matica hrvatska : od godine 1842 do godine 1892. Zagreb : Matica hrvatska, 1892.
- Stančić, Nikša. Hrvatska nacija i hrvatski nacionalizam u 19. i 20. stoljeću. Zagreb : Barbat, 2002.
- Šimunić, Ljerka. Varaždin početkom 19. stoljeća. // Gimnazija – SC Gabrijel Santo 1636-1986 / Varaždin : Savjet SC “Gabriel Santo”, 1986. Str. 17-25.
- Šurmin, Đuro. Povijest književnosti hrvatske i srpske. Zagreb : Tiskara i naklada knjižare L. Hartmana, 1898.
- Znameniti i zaslužni Hrvati. Zagreb : August Cesarec, 1990.

NOVINE

- Varaždinske novosti. br. 472 (15. 12. 1938.)
- Danica Ilirska. Tečaj 2 (30. 7. 1836.); Tečaj 4, br. 21 (26. V. 1838.); Tečaj 7, br. 19 (8. V. 1841.); Tečaj 7, br. 27 (3. VII. 1841.)
- Ilirske Narodne Novine. Tečaj 4, br. 74 (18. I. 1838.); Tečaj 5, br. 18 (2. III. 1839.); Tečaj 7, br. 21 (13. III. 1841.); Tečaj 8, br. 39 (14. V. 1842.), br. 96 (30. XI. 1842.); Tečaj 11, br. 54 (19. XI. 1845.)